

‘NIET LANGER CELLULAIR, NOG STEEDS ELIZABETH FRY!’

*“Ik ben, door mijne (...) ervaring volkomen bevestigd geworden in de
overtuiging, dat het van het grootst belang mag geacht worden (...)
dat vrouwen de gevangenen bezoeken,
en daarover hare zorg uitstrekken (...).”*

**ELIZABETH FRY AAN J.S. MOLLET, SECRETARIS VAN HET NEDERLANDSCH
GENOOTSCHAP TOT ZEDELIJKE VERBETERING DER GEVANGENEN,
13 FEBRUARI 1833.**

ELIZABETH FRY (1780-1845): GRONDLEGSTER VAN DE ZORG VOOR VROUWELIJKE GEVANGENEN.

De Engelse Quaker Elizabeth Fry kan zonder meer tot de grote figuren van de negentiende eeuw worden gerekend. Als gevangenhervormer verwierf zij zich een grote internationale bekendheid. Ze stond in contact met hooggeplaatste personen, inspireerde velen en heeft de wereld waarin ze leefde aantoonbaar veranderd. Bovendien heeft haar roem als hervormer haar overleefd. Er zijn tot ver in deze eeuw in haar naam initiatieven genomen om het lot van vrouwelijke (ex-)gevangenen te verbeteren.²

Tussen 1750 en 1850 deden zich grote veranderingen voor in het Westerse strafrecht en gevangeniswezen. Wellicht de meest fundamentele verandering, die zich met name in de eerste helft van de negentiende eeuw voordeed, was de overgang van een wraakparadigma naar een paradigma waarin zorg om de *innerlijke verandering* of 'morele verbetering' van de veroordeelde centraal stond. In samenhang hiermee verloor de lijfstraf zijn centrale plaats aan een nieuwe vorm van straffen: de gevangenisstraf, de vrijheidsberoving.³ De morele of zedelijke verbetering van de gevangene werd niet alleen in zijn of haar belang geacht, maar ook in dat van de maatschappij in het algemeen, omdat dit gezien werd als een manier om de misdaad te doen verminderen.⁴

VERGETEN WEGBEREIDSTER

Elizabeth Fry was een belangrijke pionier en exponent van de nieuwe benadering, niet alleen in Engeland, maar ook in andere landen, waaronder Nederland. Daarbij was zij, in een tijd dat het gevangeniswezen volop in de belangstelling stond, de eerste hervormer die zich inzette voor de verbetering van het lot van vrouwelijke gevangenen. In haar opvattingen over de juiste inrichting van het gevangeniswezen was sekse een centrale categorie. Ondanks haar grote historische betekenis is Elizabeth Fry in Nederland min of meer in de vergetelheid geraakt. Terwijl haar naam in Engeland net zo bekend is als die van Florence Nightingale, is dat hier niet meer zo.⁵ In 1988 verscheen een gedenkboek over 75 jaar Vereniging van Reclasseringsinstellingen in Nederland. Als illustratie bevat dit een lijst van aangesloten verenigingen op 1 januari 1931, waaronder de 'Elizabeth Fry Vereniging' uit 's-Gravenhage. De auteur van het gedenkboek doet geen enkele poging om deze vereniging en haar naamgeefster serieus te behandelen maar beperkt zich daarentegen tot een onduidelijk en anekdotisch commentaar van één zin.⁶ Dit voorbeeld staat niet op zichzelf. In de geschiedschrijving over het in 1823 opgerichte Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen (NGZVG), de voorloper van de reclassering, wordt de Engelse gevangenhervormer John Howard (1726-1790) als de bron van inspiratie voor het NGZVG gezien.⁷ Nu heeft deze weliswaar een grote rol gespeeld, maar het werk en de ideeën van Fry zijn minstens zo belangrijk geweest, zoals ik hieronder zal laten zien. De vragen die ik aan de orde zal stellen zijn: welke rol heeft (het verhaal over) Elizabeth Fry in Nederland gespeeld, met name in de negentiende eeuw? In hoeverre is zij voor Nederlandse vrouwen en mannen een bron van inspiratie geweest? En tenslotte, hoe komt het dat deze 'wegbereidster' grotendeels in de vergetelheid is geraakt?⁸ Zijn er, naast het algemene probleem van het androcentrisme van historici en andere wetenschappers⁹, specifieke redenen die dit kunnen verklaren?

JEUGD EN ACHTERGROND

Elizabeth Fry werd in 1780 in Norwich geboren als het vierde kind van John Gurney (1750-1809) en Catherine Bell. Haar beide ouders waren afkomstig uit oude en vooraanstaande Quaker families. Gurney en Bell kregen tussen 1776 en 1791 twaalf kinderen, van wie er een op jeugdige leeftijd overleed. Elizabeth had twee oudere en vier jongere zussen. De zeven zusters werden binnen negen jaar geboren en hadden een innige band met elkaar. De jeugd van Elizabeth Fry, toen nog Betsey Gurney, wordt door haarzelf en anderen als een tamelijk idyllische periode geschetst.¹⁰

Toen Elizabeth gehuwd was, zelf moeder werd en in toenemende mate allerlei sociaal werk deed, bleef haar familie een grote rol spelen in haar leven. Twee zwagers van Elizabeth Fry, Samuel Hoare en T. Fowell Buxton, waren bekende critici van het gevangeniswezen; met haar broers Joseph John en Samuel Gurney en nichtje Elizabeth Gurney maakte ze reizen om gevangenis te inspecteren¹¹ en diverse broers steunden haar werk ook financieel. Een schoonzus - ook Elizabeth Fry geheten - en enkele van haar eigen dochters werden trouwe medewerksters. Het familienetwerk speelde dus een belangrijke en ondersteunende rol in haar leven en werk.

Elizabeth Fry heeft, zoals gebruikelijk was in haar kringen, haar hele leven een dagboek bijgehouden.¹² Een van de meest opvallende kenmerken van het dagboek van Elizabeth Fry is de overheersende betekenis van de godsdienst in haar leven, met name haar Quakerschap. Omdat dit de inspiratiebron was bij haar gevangeniswerk, is het van belang er bij stil te staan.

QUAKERS

De Quakers zijn een radicale protestantse sekte die in de zeventiende eeuw in Engeland is ontstaan. De Quakers of 'Vrienden' hadden geen officiële kerken en priesters. Men hield bijeenkomsten waar iedereen in stilte bij elkaar zat. Als iemand Gods stem hoorde of voelde, kon hij of zij daarover spontaan (s)preken. De Quaker-gemeenschap kon haar waardering hiervoor uiten en daarmee de betreffende persoon toch een erkende positie als prediker geven.¹³ Ook vrouwen konden prediker worden en daarmee waken de Quakers op een fundamenteel punt af van de gang van zaken in andere christelijke kerken, waar vrouwen immers naar het woord van de apostel Paulus niet mochten spreken in de kerk.¹⁴

In het sociale leven waren Quakers herkenbaar aan hun eenvoudige kleding, hun afwijzing van de vier belangrijkste 'social pleasures': muziek, dans, kaartspelen en het theater en aan hun omgangsvormen, waaronder het tutoyeren. Deze brachten tot uitdrukking dat ieder mens, ongeacht zijn of haar sociale positie, van gelijke waarde is.¹⁵ Eind achttiende eeuw waren de Quakers verdeeld in zogenaamde 'plain' of orthodoxe en 'gay' Quakers. De laatsten hielden zich niet meer aan de oorspronkelijke strenge(re) voorschriften. De Gurneys waren zulke 'gay' Quakers, zoals blijkt uit hun liefde voor muziek, dans en kleurrijke kleding. Toen hun vader, aangespoord door zijn oudere broer Joseph Gurney, een vooraanstaande orthodoxe Quaker, weer eens een poging deed hun religieuze opvoeding te verbeteren, schreef een zuster van Elizabeth: "I read half a Quaker's book through with my father before meeting. I am quite sorry to see him grow so Quakerly."¹⁶

Toen Elizabeth zeventien jaar was, werd haar woonplaats Norwich bezocht door de reizende Quaker William Savery. Zijn begeestering raakte haar en dit was het begin van haar bekering: de godsdienst kreeg een nieuwe betekenis voor haar en ze kwam tot de overtuiging dat ze als orthodoxe Quaker door het leven wilde gaan.¹⁷ Ook begon ze met het geven van onderwijs; aanvankelijk aan één kind, maar al gauw werden dit er tientallen, die

wekelijks bij haar op les kwamen en daar leerden lezen en schrijven. In deze periode maakte ze kennis met Joseph Fry (1777-1861), een bankierszoon uit een zeer welgestelde familie van orthodoxe Quakers. Ze trouwden in augustus 1800. Tussen 1801 en 1816 kregen ze tien kinderen en in 1822 de laatste. Terwijl het gezin groeide, steunde Fry haar echtgenoot in zijn drukke bankzaken, was ze gastvrouw voor talloze Quakers en wijdde ze zich in toenemende mate aan allerlei vormen van sociaal werk. Tijdens de Quaker-bijeenkomst naar aanleiding van haar vaders dood in 1809 nam ze voor het eerst het woord, een beslissend moment.¹⁸ Fry werd prediker en geestelijk leidsvrouw voor velen. Ook in haar eigen, omvangrijke familiekring was ze bij ziekte, geboorte, huwelijk en sterfte heel vaak zowel de praktische als de emotionele steun en toeverlaat voor de betrokkenen.¹⁹

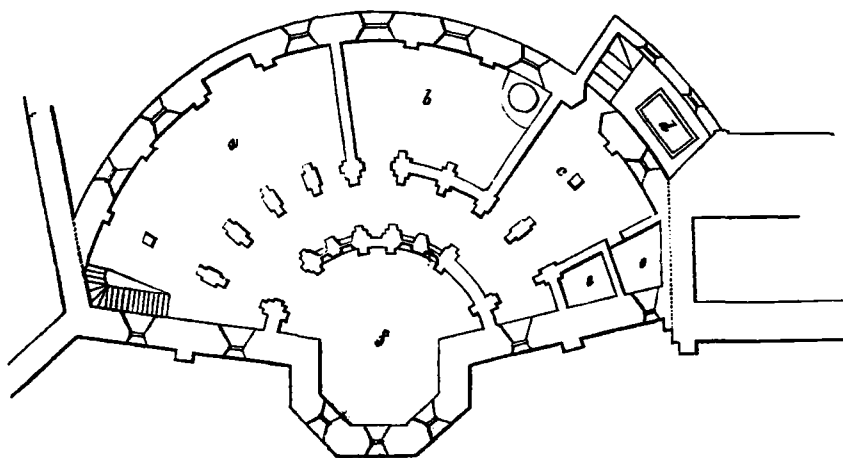
HERVORMING VAN NEWGATE PRISON

Elizabeth Fry werd in korte tijd beroemd door de hervormingen die ze in 1817 in Newgate Prison in Londen wist te bewerkstelligen. De aanzet tot dit werk kwam in 1813 van weer een reizende Quaker, Stephen Grellet. In het algemeen waren de omstandigheden in de gevangenissen in Europa in deze tijd heel slecht. Ook in Engeland was dit het geval. Door een combinatie van economische en politieke crisis was er sprake van snel groeiende criminaliteit en de gevangenissen waren overvol. Grellet bezocht Newgate Prison, de Londense gevangenis die bekend stond als een hel op aarde. Binnen de muren van Newgate waren de vrouwen er het slechtst aan toe en met hen, de talrijke baby's en kleine kinderen die er met hun moeder verbleven.²⁰ Dat de vrouwelijke gevangenen er qua omstandigheden en voorzieningen slechter aan toe waren dan de mannelijke was niet toevallig noch uitzonderlijk: het gebeurde bijvoorbeeld ook in Nederland (Gouda²¹) en de Verenigde Staten en had te maken met hun sekse. Terwijl gevangenen in het algemeen met afschuw werden behandeld en nauwelijks een menselijke status hadden, gold dit voor vrouwen nog sterker. Er was in de negentiende eeuw vrijwel geen vooraanstaande mannelijke gevangenisbezoeker, criminoloog of andere deskundige (De la Sagra, Loosjes, Lombroso, enzovoort), die vrouwelijke gevangenen of criminelen niet primair in termen van *gemankeerde vrouwelijkheid* besprak. 'Normale vrouwen' zouden zuiverder wezens zijn dan mannen, hoedsters van het goede en de moraal. Vrouwelijke gevangenen hadden dus niet alleen de gewone wetten overtreden, maar ook of zelfs juist die ten aanzien van vrouwelijkheid. Op grond daarvan werden zij als de meest verdorven groep onder de gevangenen gezien. De vrouwelijke crimineel was volgens Lombroso per definitie een monster.²²

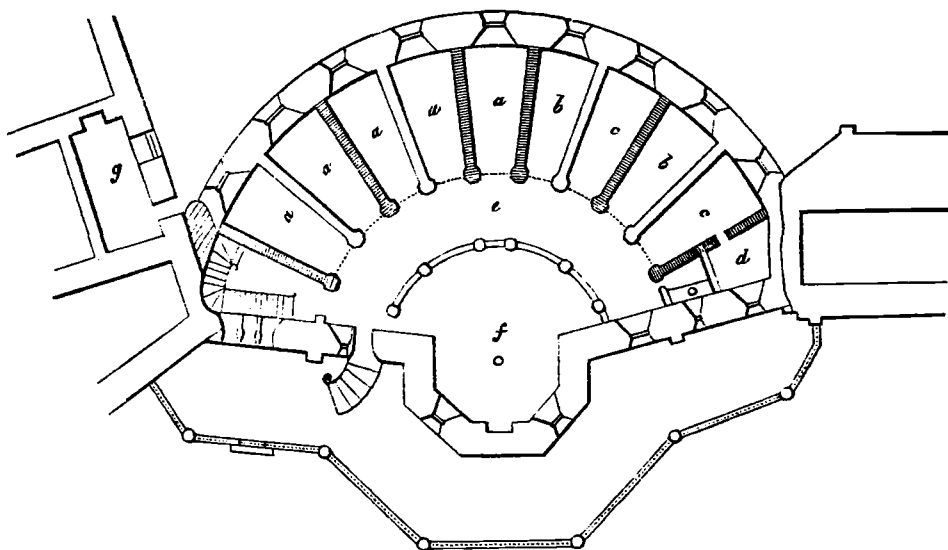
Na zijn bezoek aan Newgate ging Grellet rechtstreeks naar Fry en verzocht haar om hulp. Zij ging al de volgende dag naar Newgate, bepakt en bezakt, en geholpen door Anna Buxton (een zuster van Fowell Buxton). Dit eerste bezoek was gericht op het verlichten van de omstandigheden van de zieke vrouwen en kinderen. Hierna bracht ze binnen korte tijd nog drie bezoeken aan de vrouwen in Newgate, waarbij ze de vrouwen voorzag van kleding en soep. Maar het zou nog vier jaren duren, waarin ze grotendeels in beslag werd genomen door huiselijke en financiële problemen, voordat ze naar Newgate terugkeerde en haar eigenlijke gevangeniswerk begon. In de tussenliggende jaren bezocht Fry wel een aantal gevangenissen, onder meer met haar zwagers, Samuel Hoare en Fowell Buxton. Beiden waren in 1817 betrokken bij de oprichting van de 'Society for the Improvement of Prison Discipline, and the Reformation of Juvenile Offenders'. Fry was dus goed op de hoogte van de onmenselijke omstandigheden in de gevangenissen.²³

PLAN VAN LANCASTER CASTLE

De toren waarin de vrouwelijke gevangenen opgesloten zaten.

Hier werden de vrouwelijke gevangenen gelucht.

Tekening uit Elizabeth Fry, *Observations on the visiting, superintending, and government, of female prisoners* (London 1827);
eveneens afgedrukt in haar *Sketch of the origin and results of Ladies' Prison Associations, with hints for the formation of local associations* (London 1832)

GEVANGENISSCHOOL

Het bezoek van Fry aan Newgate dat als het beginpunt van haar hervormingswerk wordt gezien vond plaats vlak na Kerst 1816. Het is door diverse biografen en schilders op onvergetelijke wijze geschetst en een belangrijk onderdeel geworden van Het Verhaal over Fry.²⁴ Volgens dit verhaal verzocht Fry de twee mannelijke cipiers haar binnen te laten bij de vrouwelijke gevangenen, die met enkele honderden in een paar grote ruimtes verbleven. Hoewel ze toestemming had van de gevangenisdirecteur, aarzelden de cipiers om aan haar verzoek gehoor te geven. Ze wilden haar vooral niet alléén naar binnen laten te gaan, omdat dat te gevaarlijk zou zijn. Maar Fry bleef op haar stuk staan en wilde zelfs haar mooie en goed zichtbare horloge niet afdoen. Eenmaal binnen toonde ze geen enkel teken van angst. De vrouwelijke gevangenen waren van verbazing over haar optreden geheel stil. Elizabeth Fry bleef een aantal uren binnen. Ze las voor uit de Bijbel en legde de vrouwen een plan voor: ze wilde in de gevangenis een schooltje beginnen voor de kinderen. Fry had voor dit simpele maar naar zou blijken zeer doeltreffende plan, de instemming en medewerking van de gevangenen nodig. Die zeiden ze haar de volgende dag toe. Bovendien kozen ze op haar verzoek uit hun midden een jonge vrouw die als onderwijzeres kon fungeren, Mary Connor (zij was veroordeeld voor het stelen van een horloge). Volgens biografe Whitney liep Fry met deze werkwijze, waarbij ze de hulp van de vrouwelijke gevangenen inriep, een eeuw vooruit op de ideeën van haar tijdgenoten en zette zij hiermee de meest wezenlijke 'hervorming' in die maar denkbaar was, namelijk een "wedergeboorte van de ziel".²⁵

Nu moest Fry de zaak officieel zien te regelen bij de gevangenisautoriteiten. Na lang praten verklaarden dezen weliswaar in principe geen bezwaar tegen het plan voor een schooltje te hebben, maar dat dit toch niet uitvoerbaar was vanwege ruimtegebrek. Fry ging terug naar haar "bondgenoten" (Whitney), de vrouwelijke gevangenen, en het overleg met hen leidde meteen tot een oplossing. Sinds de bezoeken van Grellet en Fry aan Newgate in 1813 waren de omstandigheden daar wel iets verbeterd en de vrouwen hadden meer ruimte gekregen. Ze waren nu graag bereid een van de kleinere ruimtes te bestemmen voor de school. De autoriteiten hadden geen argument meer om te weigeren en de school werd geopend.²⁶

Van het een kwam het ander. De 'school' werd bezocht door zo'n dertig leerlingen, voornamelijk kinderen onder de zeven jaar. Maar het lokaal werd bijna bestormd door jonge gevangenen, in leeftijd variërend van zo'n tien tot dertig jaar, die ook de lessen wilden volgen. Fry beloofde hen te doen wat ze kon, als ze maar geduld hadden en haar hielpen bij het vinden van een oplossing. Fry of een van haar medewerksters (hun namen zijn niet bekend) bezochten de gevangenis dagelijks. Hierdoor leerden zij de omstandigheden er goed kennen. De gevangenen hadden helemaal niets te doen, met als gevolg dat ze zich dodelijk verveelden. Zij vertelden Fry waar ze in de eerste plaats behoefte aan hadden: betaald werk, en ook wat ze wilden leren: lezen en naaien. Fry kwam eveneens te weten dat er onder het regime van de mannelijke cipiers allerlei dingen gebeurden die zij niet acceptabel achtte, zoals het 's nachts binnenlaten van mannelijke gevangenen bij de vrouwen. Bovendien hadden de cipiers zelf toegang tot de vrouwelijke gevangenen. Seksueel misbruik was een van de gevolgen.²⁷

BETAALD WERK

Fry vond dat de vrouwelijke gevangenen betaald werk moesten krijgen, maar de vraag was hoe ze dit moest organiseren. Haar zwagers wezen het idee onmiddellijk af als onuitvoer-

baar. Volgens hen zouden de gevangenen het werkmateriaal stelen en er binnen de kortste keren genoeg van krijgen.²⁸ In april 1817 richtte Fry daarop zelf een comité op, de 'Ladies' Association for the Improvement of the Female Prisoners in Newgate', dat bestond uit twaalf vrouwen, onder wie elf Quakers. Zij spraken af dat iedere dag een van hen naar Newgate zou gaan om de gevangenen te onderwijzen, om te zorgen voor werkmateriaal en de verkoop van de produkten en tenslotte dat ze zelf het salaris zouden betalen van een matrone die dag en nacht bij de gevangenen bleef.²⁹

Om deze plannen te kunnen uitvoeren, was toestemming van de gevangenisautoriteiten nodig en die gaven ze pas na langdurig overleg. Daarna vond er op verzoek van Fry een bijeenkomst plaats in Newgate, waarbij dezelfde hoge heren, zo'n zeventig vrouwelijke gevangenen en Fry en haar comité aanwezig waren. Fry sprak de gevangenen toe en zei dat ze, als ze onderwijs en betaald werk wilden, zich zouden moeten houden aan een aantal regels. Ze benadrukte dat de regels niet van boven af werden opgelegd. Het ging er niet om dat de dames van het comité bevelen gaven en de gevangenen gehoorzaamden, maar om ieders instemming met een gemeenschappelijke onderneming. Vervolgens werden de regels, die eerder stuk voor stuk met de vrouwelijke gevangenen waren doorgenomen, voorgelezen en een voor een in stemming gebracht. Ze werden unaniem aangenomen.³⁰

De twaalf regels van Fry hadden betrekking op de organisatie van het dagelijks leven in de gevangenis en komen hier op neer. Er werd een *matrone* aangesteld voor het algehele toezicht. De vrouwen werden voorzien van materiaal en van instructies voor naaiwerk, breiwerk of andere geschikte vormen van *betaald werk*. Ze werden verdeeld in *groepen van maximaal twaalf*, onder toezicht van een uit hen zelf gekozen vrouw, een zogenaamde *monitrice*, die kon lezen en die toonde verantwoordelijkheid te kunnen dragen. De monitrice moest er onder meer voor zorgen dat de vrouwen met schone gezichten en handen aan het werk gingen en toezicht houden op het werk. Er werd ook iemand gekozen als *hoofd van de binnenplaats*. Zij moest de vrouwelijke gevangenen die bezoek kregen dat mededelen, met hen meegaan naar het traliwerk dat de gevangenen van de bezoekers scheidde en erop toezien dat daar geen ongewenste dingen gebeurden, zoals bedelen bij de bezoekers. Andere zaken die verboden werden waren ruziemaken, vloeken, kaartspelen en het lezen van 'romans en andere schadelijke boeken'. Iedere ochtend om negen uur en iedere avond om zes uur kwamen de vrouwelijke gevangenen bij elkaar. Terwijl een van de dames van het comité uit de Bijbel voorlas werd het werk van die dag 's morgens uitgedeeld en 's avonds ingenomen. Daarbij controleerde de matrone alles nog eens.³¹

Binnen een maand na het begin van het experiment, zoals het in eerste instantie nadrukkelijk was genoemd, werd de vrouwenafdeling van Newgate bezocht door de burgemeester van Londen, een aantal wethouders en de sheriffs. Zij allen kenden de voormalige situatie en waren getroffen door de metamorfose die gevangenis en gevangenen hadden ondergaan. De magistraten namen het systeem officieel over, evenals een deel van de kosten van het salaris voor de matrone.

HET STELSEL VAN FRY

Het systeem in Newgate werkte uitstekend en langzamerhand werden Fry en haar hervormingen bekend en alom besproken³². In februari 1818 werd ze gevraagd om voor een commissie van het Lagerhuis over haar hervormingen te vertellen.³³ Uit het verslag hiervan en haar latere publikaties blijkt dat Fry's systeem op drie grondregels berustte. De *basisregel* was dat mannen en vrouwen in de gevangenis volkomen gescheiden moesten worden. Vrouwelijke gevangenen moesten dan ook *onder het toezicht van vrouwen* staan en indien

mogelijk in een aparte, eigen gevangenis worden ondergebracht. Dit toezicht van vrouwen had zowel betrekking op de bewaking, als op een regelmatig bezoek door een dames-comité. De tweede grondregel betrof de oprichting van een dergelijk *dames-comité* voor het bezoeken van de vrouwelijke gevangenen. De derde grondregel was dat de gevangenen *onderwijs* moesten krijgen - zowel godsdienstig als in elementaire schoolvakken - en *betaald werk*.³⁴

Het dames-comité was een cruciale factor in het hele stelsel, zoals Fry in diverse publicaties benadrukte.³⁵ In algemene zin zou regelmatig bezoek door het dames-comité een einde maken aan een aantal misstanden in de gevangenis. Daarbij konden juist deze vrouwen 'goed doen voor' en 'communiceren' met hun seksegenoten, op een manier die voor mannen uitgesloten was.³⁶ In concreto moest het dames-comité dagelijks de gevangenen bezoeken (zeven dagen in de week), zorgen voor classificatie van de gevangenen (hen onderverdelen in vier klassen op basis van karakter en gedrag³⁷), voor 'moreel en religieus onderwijs' op individuele basis (dit individuele onderwijs kon volgens Fry beter door de dames dan door de gevangenis kapelaan worden gedaan), voor onderwijs in lezen, schrijven, rekenen en naaien, voor boeken, betaalde arbeid en tenslotte de opvang van ontslagen gevangenen. Dankzij deze zorg voor het "temporal and spiritual welfare" van de gevangenen, zoals Fry het verwoordde³⁸, zou het mogelijk zijn hen te (helpen) veranderen in nuttige leden van de samenleving.

VROUWELIJK TOEZICHT

In een nieuwe wet van 1823 werden enkele basisprincipes van Fry opgenomen: in iedere gevangenis waar vrouwelijke gevangenen verbleven moest een matrone worden aangesteld en vrouwelijke gevangenen moesten altijd onder toezicht staan van vrouwelijk gevangenispersoneel.³⁹ Maar verder bleef de Engelse regering vooralsnog bij haar eigen methodes om de criminaliteit te bestrijden, in het bijzonder de *deportatie* van veroordeelden naar Australië en de *doodstraf*, die in deze tijd nog voor zeer geringe vergrijpen opgelegd kon worden. Fry heeft zich ook met deze zaken actief bezig gehouden. De omstandigheden op de deportatieschepen waren ten hemelschreiend en velen overleefden de reis niet eens. De vrouwen werden vastgeketend, waren vaak half naakt en hadden niets anders te doen dan te wachten. Toen Fry dit ontdekte heeft ze onmiddellijk ingegrepen en haar principes voor zover mogelijk op de schepen toegepast. Tussen de zomer van 1818 en haar laatste ziekte in 1843 zijn er 106 schepen met vrouwelijke gedeporteerden naar Australië vertrokken. Al deze schepen, die voor vertrek nog weken in de haven van Londen lagen, werden door Fry of iemand van het dames-comité bezocht, in veel gevallen was dat Mrs. Pryor. Op ieder schip werd de gang van zaken gereorganiseerd. Voor zover mogelijk werden dezelfde regels als in Newgate ingesteld. Iedere vrouw kreeg fatsoenlijke kleding en een aantal elementaire spullen en er werd naai- en breiwerk en onderwijs geregeld.⁴⁰

Ook trachtte Fry een aantal keren gratie te krijgen voor een gevangene die tot de doodstraf was veroordeeld. Ze was vanuit haar Quaker-achtergrond tegen de doodstraf. Daarnaast leerde ze veel vrouwelijke gevangenen persoonlijk kennen, en dat maakte de gruwelijkheid van deze straf waarschijnlijk nog meer invoelbaar. In haar dagboek schreef ze hier relatief veel over. Maar ze was slechts gedeeltelijk succesvol in het verkrijgen van gratie en het is opmerkelijk dat ze in haar *Observations* uit 1827 nadrukkelijk waarschuwt tegen pogingen om strafvermindering voor iemand te krijgen. Dat zou men alleen moeten doen als onomstotelijk vaststond dat iemand ten onrechte veroordeeld was.⁴¹ Biograaf Kent denkt dat Fry hiermee aanliep tegen de grens van wat haar als vrouwelijke hervormer was toege-

staan en wellicht ook dat ze haar beperkingen niet goed inschatte.⁴² Ik denk dat de moeilijkheden die Fry ondervond, vooral gezien moeten worden tegen de achtergrond van de toenmalige hevige debatten over de inrichting van het strafstelsel. Er was veel kritiek op het mensonwaardige gevangeniswezen, en in Engeland tevens op de doodstraf, en tegelijkertijd was er hevige bezorgdheid om de grote criminaliteit. Terwijl morele verbetering van gevangenen als een nieuw middel ter bestrijding van de criminaliteit werd gezien, bestond er tevens angst dat voorstanders ervan te zacht waren voor de criminelen, een verwijt dat ook Fry te horen kreeg.⁴³ In deze context werd de celstraf, in de vorm van de eenzame opsluiting (het zogenaamde Pennsylvanische stelsel), in toenemende mate gezien als een nieuw wondermiddel. Fry was ook daar een tegenstander van. Ze beschouwde de eenzame opsluiting als strijdig met de rede en de godsdienst, gevaarlijk voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de gevangenen en zag het niet als een goede methode om morele hervorming te bewerkstelligen, noch om de gevangenen voor te bereiden op hun terugkeer in de samenleving. Zij bleef bepleiten dat gevangenen overdag samen werkten en onderwijs kregen en alleen 's nachts in een eigen cel verbleven.⁴⁴ Maar er trad verharding op en in toenemende mate werd de eenzame opsluiting gezien als het middel om de gevangenen stevig, maar niet bovenmatig te straffen. Bovendien zouden de gevangenen in hun cel het beste tot inkeer ofwel morele verbetering komen. Het zou bijna een eeuw duren voordat de cel van zijn voetstuk viel en Frys ideeën hieromtrent weer bespreekbaar werden. Daarnaast waren de dames-comité's die in haar systeem een cruciale rol speelden niet onomstreden.⁴⁵ Toch bleef Fry actief betrokken bij de ontwikkelingen met betrekking tot het gevangeniswezen in Engeland. Ze bezocht gevangenissen in heel het Verenigd Koninkrijk en werd in 1832 door het Lagerhuis en in 1835 door het Hogerhuis geconsulteerd.⁴⁶

Hoewel het tij zich tegen haar ideeën keerde - niet tegen de morele hervorming, wel tegen haar methode daarvoor - werden de hervormingen in Newgate en op de schepen als een grote verdienste beschouwd en was er een enorme aandacht voor. Een belangrijke reden voor haar succes is dat het werk in Newgate gezien werd als het bewijs dat morele hervorming van gevangenen werkelijk mogelijk was, te meer daar het verricht was onder gevangenen die als de meest 'irreclaimable' werden gezien.⁴⁷ In later jaren breidde Fry haar werkterrein uit naar het vasteland van Europa. Tussen 1839 en 1843 bezocht ze Frankrijk, Zwitserland, Duitsland, Nederland, België en Denemarken.⁴⁸ Ze bezocht er gevangenissen en andere instellingen, sprak met geestverwanten, politici en anderen in hoge en invloedrijke kringen, waaronder vorsten en vorstinnen. Waar mogelijk initieerde en ondersteunde Fry de oprichting van 'Ladies' Prison Committees'. In 1821 richtte ze de overkoepelende 'British Ladies' Society for Promoting the Reformation of Female Prisoners' op, die al snel buitenlandse vertakkingen kreeg, onder meer in Rusland, Italië en Zwitserland.⁴⁹

'KRUISTOCHT IN HOLLAND'⁵⁰

Fry was niet de eerste beroemde Engelse gevangenisreformator. In de achttiende eeuw had John Howard in en buiten Engeland grote bekendheid verworven door zijn bezoeken aan gevangenissen en de aanbevelingen die hij deed om de behandeling van gevangenen te verbeteren. In 1777 publiceerde Howard *The state of the prisons* (waarin de Nederlandse gevangenissen er opmerkelijk goed van af kwamen⁵¹). Howard richtte zich primair op het verbeteren van de concrete omstandigheden in de gevangenissen, om te voorkomen dat de gevangenen door mishandeling, honger, ziekte en kou omkwamen. Hij was een vroege

voorstander van de celstraf, dat wil zeggen de eenzame opsluiting, en hij werkte alleen, zonder een organisatie op te richten. Van de onder zijn invloed aangebrachte verbeteringen was in het begin van de negentiende eeuw weinig over. Maar hij werd door sommigen nog steeds als een groot voorbeeld gezien, zoals door de koopman W.H. Suringar (1790-1872), die in februari 1821 een lezing over Howard hield voor de afdeling Leeuwarden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.⁵² Deze lezing leidde tot concrete plannen bij Suringar en twee van zijn beste vrienden, W.H. Warnsinck en J.L. Nierstrasz, om in Nederland iets voor gevangenen te gaan doen en daartoe een organisatie op te richten.

Al eerder nam de Quaker J.S. Mollet een vergelijkbaar initiatief. De uit Zwitserland afkomstige Mollet was hoofd van een onderwijs 'Instituut' in Amsterdam. Geïnspireerd door Elizabeth Fry, met wier werk hij door zijn Quaker-achtergrond bekend was, bezocht hij gevangenen en ontwierp hij een plan voor een genootschap. Dankzij hem verscheen in 1822 een uitvoerig artikel over Fry in het nieuwe *Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand*.⁵³ Mollets plan voor een genootschap kwam niet meteen van de grond. Dankzij het artikel over Fry kwamen Suringar c.s. achter zijn bestaan. Men ontmoette elkaar en besloot tot onmiddellijke samenwerking. In 1823 werd vervolgens het NGZVG opgericht door Suringar, Warnsinck en Nierstrasz. Mollet nam de functie op zich van secretaris buitenland, een functie die hij twintig jaar heeft uitgeoefend.⁵⁴ Zo stonden Howard en Fry *beiden* aan de wortels van het NGZVG, zoals ze ook in één zin in het *Ontwerp tot oprigting van een Nederlandsch Genootschap ter zedelijke verbetering der gevangenen* uit 1823 worden genoemd.⁵⁵ Bestudering van beider werk laat evenwel het volgende zien. Morele verbetering van gevangenen was niet het onderwerp van Howards werk⁵⁶, daarentegen de essentie van het werk van Fry en het NGZVG. Howard richtte zich primair op het redden van het *lichaam* van de gevangenen, Fry op het redden van hun *ziel*. Het Genootschap had dezelfde doelstelling, opvattingen en werkwijze als Fry. Net als zij was het Genootschap van mening dat er zonder godsdienst geen morele verbetering mogelijk was.⁵⁷ En net als Frys comité hield het NGZVG zich bezig met het bezoeken van gevangenen, het verschaffen van gepaste lectuur, het bevorderen van school- en godsdienstig onderricht, het verzorgen van arbeid en de opvang van ontslagen gevangenen. De conclusie moet dan ook zijn dat het NGZVG - in ieder geval tot 1842 - veel méér in de lijn van Fry dan in die van Howard werkte.

In zijn functie van secretaris-buitenland van het NGZVG hield Mollet zijn Nederlandse collega's op de hoogte van wat er in Engeland gebeurde. In het eerste jaarverslag van het Genootschap lezen we dat hij een paar werken aan het Genootschap schonk, waaronder een publikatie van een voorlezing van Fry in een gevangenis.⁵⁸ In de jaren erna kreeg het Genootschap via Mollet regelmatig werken van of over Fry.⁵⁹ Mollet publiceerde in 1828 zelf een lang artikel over Frys *Observations* in het nieuwe tijdschrift *Liefde en Hoop: Tijdschrift over gevangenen en gevangnissen*, waarin hij dat werk hoofdstuksgewijs samenvatte. Het artikel wordt gekenmerkt door grote bewondering voor het werk van Fry.⁶⁰

Hoewel men dus in Nederland nauwkeurig op de hoogte was van Fry's verrichtingen en haar principes deelde, bleek het niet eenvoudig om Nederlandse vrouwen daadwerkelijk aan het gevangenisbezoek te laten beginnen.⁶¹ In 1822 was 'Van Meerten uit Gouda' een van de intekenaren op het nieuwe Christelijk Maandschrift, dat het al genoemde artikel over Fry en haar werk bevatte. Het kan bijna niet anders of dit moet Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853) zijn geweest, de bekende schrijfster en pedagoge. Zij kende Suringar, de voorzitter van het NGZVG, persoonlijk. Zij schreef hem naar aanleiding van het

Ontwerp tot Oprichting van een Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen een instemmende brief, met daarin onder meer deze woorden: "O, zoo lang reeds was dit mijn lievelingsidee. Zoo hartelijk juichte ik de edele Elizabeth toe. (...)"⁶² Toch duurde het nog tot augustus 1832 voordat zij, in navolging van Elizabeth Fry en als een der eerste vrouwen in Nederland, met het bezoeken van vrouwelijke gevangenen begon. Zij deed dit in de gevangenis aan de Groeneweg in haar woonplaats Gouda.⁶³ Ze bezocht hen wekelijks samen met de predikantsvrouw G. Brandt Maas en later met mejuffrouw Grave.⁶⁴

We mogen aannemen dat Mollet Fry hierover heeft geïnformeerd. In 1833 schreef zij hem immers een brief, waarin ze er haar blijdschap over uitsprak dat de Nederlandse vrouwen met het gevangeniswerk waren begonnen, dezelfde brief waaruit het citaat boven dit artikel afkomstig is. Ze sprak haar wens uit de betreffende Nederlandse vrouwen te bezoeken en hen in het opzetten van het werk te ondersteunen, maar schreef tevens dat dit voorlopig niet mogelijk was. Deze brief van Fry werd door het NGZVG vertaald in het Nederlands, gedrukt en in 500-voud verspreid.⁶⁵ In 1838 begon het Genootschap met het noemen van ereleden. Onder hen was Fry, als eerste en voorlopig enige vrouw.⁶⁶

In maart 1840 kwam het dan eindelijk wel tot een bezoek van Fry aan ons land, waarbij zij Rotterdam, Gouda, 's-Gravenhage, Leiden, Amsterdam, Utrecht, Zeist en Zwolle bezocht. Uiteraard ging Fry in Gouda naar de vrouwengevangenis, waar ze ook kennis maakte met Barbara Van Meerten-Schilperoort en mejuffrouw Grave. De omstandigheden waren er in de ogen van Fry verre van bevredigend. Het oude gebouw was overvol en ongeschikt om als gevangenis te dienen. Fry was bovenal bezorgd om het feit dat vijf mannelijke bewakers vrije toegang hadden door het hele gebouw. Terwijl Fry in Den Haag verbleef, kwam de minister van Binnenlandse Zaken, luitenantgeneraal De Kock haar bezoeken. Ze drong er bij hem op aan de vrouwelijke gevangenen onder het toezicht van vrouwen te plaatsen en toestemming te geven voor de oprichting van dames-comité's.⁶⁷ In Den Haag wilden de dames Groen van Prinsterer en Fagel met het bezoeken van vrouwelijke gevangenen beginnen, maar hadden nog geen toestemming gekregen van de plaatselijke gevangenisautoriteiten.⁶⁸

In aanwezigheid van Fry werden twee 'Vrouwenverenigingen voor het bezoeken van vrouwelijke gevangenen' opgericht, een te Amsterdam en een te Zwolle. Men krijgt uit de bronnen de indruk dat het zelfs toen niet eenvoudig was om dit van de grond te krijgen. Net als elders gebruikte Fry haar persoonlijke aanwezigheid dus om dat te bereiken wat ze als een noodzakelijke voorwaarde voor de morele verbetering van vrouwelijke gevangenen beschouwde: de oprichting van vrouwenverenigingen voor het bezoeken van de gevangenen. De Vrouwenvereniging in Zwolle kende een heel actief begin: al in de zomer van 1840 diende zij bij de Regenten van het Huis van Verzekering te Zwolle een verzoek in tot "eene volkomene afsnijding van alle gemeenschap, tusschen de gevangenen van beiderlei kunne", evenals de wens "om de vrouwelijke gevangenen, door vrouwelijke bedienden te doen verzorgen (...)"⁶⁹ We zien dus dat men onmiddellijk Fry's ideeën in de praktijk trachtte te brengen, en daarmee te interveniëren in het beleid van de lokale gevangenis en tevens dat de seksescheiding - hoewel in Nederland op papier aangenomen - nog niet overal was doorgevoerd. Ook blijkt uit dit voorbeeld treffend dat de seksescheiding vrouwen en mannen betrof. Tevens zorgde de Vrouwenvereniging te Zwolle nog in 1840 voor een Nederlandse vertaling van Fry's *Hints*, onder de titel *Wenken, aangaande de plichten der vrouwen, die zich vereenigen tot het bezoeken van gevangenen, en het nut dat uit deze vereenigen kan ontstaan*.⁷⁰

Uit de correspondentie van Van Meerten-Schilperoort met Suringar blijkt hoe moeilijk het was om in Gouda meer vrouwen bij het gevangeniswerk te betrekken. Van Meerten-Schilperoort schreef: "Zoo lang het vooroordeel tegen het genootschap ter Z.V. van gevangenen nog zoo groot blijfe, (...) zoo lang zal de algemene oprigting van vrouwelijke vereenigingen ten behoeve van vrouwelijke gevangenen wel geen of weinig voortgang maken, en ik vrees maar al te zeer dat zelfs de stem eener *Elizabeth Fry*, hier de stem eener roepende in de woestijn zou zijn: althans in de plaats mijner woning, die door het verblijf van zeer vele ongelukkige, boven iedere ander daar toe geschikt was." In de kantlijn heeft ze er nog bij geschreven dat het haar in acht jaar slechts gelukt was om twee "medehelpsters" te krijgen.⁷¹ Hoewel ze hier in eerste instantie in sekse-neutrale termen over een vooroordeel jegens het Genootschap schrijft, lijkt het probleem toch vooral in het oprichten van een 'vrouwen-vereeniging' te hebben gelegen. Er was nergens anders sprake van moeilijkheden bij het oprichten van afdelingen van het NGZVG.⁷²

In 1841 bezocht Elizabeth Fry Nederland voor de tweede keer.⁷³ Ook dit was een deel van haar gewone aanpak: indien mogelijk ging ze terug naar plaatsen die ze eerder bezocht had, om te zien wat er inmiddels met haar aanbevelingen gedaan was. Bij deze gelegenheid werd ze ontvangen door de koninklijke familie en schreef zij een notitie aan de ministers van Binnenlandse Zaken en Financiën, waar door hen schriftelijk op werd gereageerd.⁷⁴ In 1841 werd het reglement van het NGZVG veranderd zodat de 'vrouwen-vereenigingen' een reguliere plaats hadden. In die zin werden Fry's werk en haar opvattingen nog meer dan al het geval was in Nederland geïnstitutionaliseerd.⁷⁵

'FRY-REVIVAL'

Veel van de door Fry bepleite zaken voor vrouwelijke gevangenen werden pas in de loop van de negentiende eeuw in Nederland ingevoerd. Niet altijd werd daarbij haar naam genoemd, maar wel altijd waren de ideeën in haar lijn. In de vrouwenpers werd er lovend geschreven over de nieuwe sekse-specifieke behandeling van vrouwelijke gevangenen, zoals in Montfoort en in Den Bosch.⁷⁶ Tijdens de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 hield de vooraanstaande feministe Elise Haighton een lezing over het gevangeniswezen, waarin zij pleitte voor seksescheiding en bestuur van en toezicht op vrouwelijke gevangenen door vrouwen. Twee jaar later publiceerde Marie Jungius, de eerste directrice van het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid, een brochure getiteld *Over de onbegrensdeheid van ons meegevoel*, waarin ze de grote verandering in de behandeling van gevangenen (van "mishandeling" naar "zorg") toeschreef aan het ingrijpen en doorzetten van "een Elizabeth Fry en anderen".⁷⁷

Vanaf 1910 zien we een enorme toename van de zorg van vrouwen voor vrouwelijke gevangenen. Er was in die context sprake van wat we bijna een 'Fry-revival' mogen noemen, vermoedelijk mede dankzij Nabers inspirerende en succesvolle *Wegbereidsters* uit 1909. In dit klimaat werd opvallend genoeg zelfs de in 1916 opgerichte eerste neutrale reclasseringsvereniging voor vrouwen naar Fry genoemd.

CONCLUSIES: 'NOG STEEDS ELIZABETH FRY'

Door haar ideeën over de zedelijke verbetering van gevangenen en de methoden die ze toepaste - waaronder discipline en toezicht - stond Elizabeth Fry in de hoofdstroom van de contemporaine gevangenshervorming en gaf ze die in belangrijke mate mede vorm.⁷⁸ Nieuw was haar zorg voor *vrouwelijke gevangenen* en de nadruk die ze legde op de sekse-

identiteit van gevangenen en bezoekers, die daarmee een nieuwe betekenis kreeg. Ze week af van de hoofdstroom door haar afwijzing van de eenzame opsluiting.⁷⁹ Fry's ideeën werden ook in Nederland ingevoerd, in het bijzonder via het NGZVG. De voorzitter van het Genootschap, Suringar en Fry hadden in die zin dezelfde missie, dat bij beiden de zedelijke hervorming van de gevangenen centraal stond. Maar een verschil is dat Suringar uiteindelijk - en pas laat, namelijk in 1842 - tot de overtuiging kwam dat eenzame opsluiting een noodzakelijke voorwaarde was voor die morele verbetering.⁸⁰ Scheiding der seksen en classificatie van de gevangenen waren dus niet (meer) genoeg, iedere vorm van contact tussen hen moest voorkomen worden. Van Bemmelen wijst erop dat Suringar - en met hem het NGZVG - nadat men eenmaal tot het standpunt van de cellulaire opsluiting was overgaan, hierover heel dogmatisch werd.⁸¹ Naar ik aanneem is Fry als gevolg van deze verandering bij het NGZVG minder populair geworden: men kon haar niet langer als een grote voorganger beschouwen, nu men het op dit belangrijke punt oneens was. Dit zal een van de redenen zijn geweest waardoor zij in de vergetelheid is geraakt. Daar komt bij dat Fry in sterke mate godsdienstig geïnspireerd was en een hoofdrol speelde in de filantropische beweging van de negentiende eeuw. Bij veel progressieve geschiedschrijvers van de laatste decennia stonden godsdienst en filantropie in een kwade reuk en dit heeft dan ook een stempel gedrukt op Fry's - stiefmoederlijke - behandeling in de recente literatuur, zoals bij Herman Franke.

Wat Fry nastreefde werd pas na de Tweede Wereldoorlog en de commissie Fick beleid in Nederland. Op basis van het rapport van deze commissie werd in april 1949 een ontwerp voor een nieuwe beginselenwet gevangeniswezen ingediend, waarin gebroken werd met het dominante principe van de celstraf. In *Vrouwenbelangen*, het blad van de Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap, verscheen naar aanleiding hiervan in mei 1950 een artikel onder de treffende titel: 'Niet langer cellulair. Nog steeds Elizabeth Fry.'⁸² Een terecht eerbewijs. Hoezeer wij wellicht ook over sommige onderdelen ervan anders zijn gaan denken, Fry was haar tijd ver vooruit en haar werk verdient, in plaats van neerbuigendheid, serieuze bestudering.

NOTEN

1. Dit artikel werd geschreven in het kader van het NWO/WVEO-aandachtsgebied 'Gender en Zorg: Arbeid, Identiteit en Moraal'. Ik dank mijn collega's in het aandachtsgebied en in het bijzonder Annemieke van Drenth voor hun commentaar.
2. Zie bijvoorbeeld Lee Stewart, *Women volunteer to go to prison, A history of the Elizabeth Fry Society of B.C. 1939-1989*, Orca Book Publishers 1993 (B.C. is British Columbia in Canada).
3. Sjoerd Faber, red., *Nieuw licht op oude justitie, Misdaad en straffen tijde van de republiek*, Coutinho 1989; Michel Foucault, *Discipline, toezicht en straf, De geboorte van de gevangenis*, Historische Uitgeverij Groningen 1989. In Nederland werd de celstraf in 1851 experimenteel ingevoerd en werden de openbare lijfstraffen in 1854 afgeschaft, in 1870 gevolgd door de doodstraf. Zie hiervoor Herman Franke, *Twee eeuwen gevangen, Misdaad en straf in Nederland*, Het Spectrum 1990. Dit moet niet worden opgevat als een rechtlijnige ontwikkeling, juist de celstraf heeft bijvoorbeeld ook velen tot krankzinnigheid of zelfmoord gedreven, maar het staat wel vast dat het nieuwe principe van zorg om het innerlijk van de gevangene in deze periode zijn intrede deed.
4. Dit werd vrijwel letterlijk zo geformuleerd door Elizabeth Fry in haar *Observations on the visiting, superintending, and government, of female prisoners*, tweede druk, 1827, p. 51, 73 en 79.
5. Vrij Nederland van 20 maart 1954 publiceerde een biografisch artikel over haar, getiteld 'Elizabeth Fry, de engel van Newgate', door Elka Schrijver. Feministische historici hebben overigens recentelijk opgemerkt dat Fry in Engeland bekender is door haar vele malen vertelde levensverhaal, dan door een serieuze bestudering van haar ideeën. Zie Lucia Zedner, *Women, crime, and custody in Victorian England*, Clarendon Press 1991, p. 119; Anne Summers, "In a few years we shall none of us that now take care of them be here": Philanthropy and the state in the thinking of Elizabeth Fry, *Historical Research* jrg. 67, juni 1994, p. 134-142.
6. Joop Markerink, *De gestie der vereeniging, 75 jaar VvRI*, Gouda Quint 1988, p. 26.
7. Zie bijvoorbeeld het Verslag der Handelingen van de eerste algemene vergadering van het NGZVG, gehouden binnen Amsterdam, 21 October 1824; eveneens in de Inventarissen van de archieven van de algemene reclasseringsvereniging en haar voorgangers 1823-1986, 1990, p. 19; J.M. Van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering tot reclasseering*, Geschiedenis van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen 1823-1923, Martinus Nijhoff 1923, diss. Groningen, noemt Fry wel in de context van de (voor)geschiedenis van het Genootschap, maar gaat niet op haar werk en ideeën in.
8. Wegbereidsters is de titel van een boek van de feministische historica Johanna W.A. Naber (1859-1941), dat vier biografische portretten bevat, waarvan de eerste van Fry. Het verscheen in 1909 bij G. Römelingh & Co. en in 1928 in een aanzienlijk gewijzigde herdruk bij Erven J. Bijleveld.
9. Dit bespreek ik in *De tijden roepen om haar*, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis jrg. 21 1995, nr. 1, p. 61-80.
10. Janet Whitney, Elizabeth Fry, Quaker Heroine, Little, Brown, and Co. 1937, hoofdstuk 1; Julia Kavanagh, Christelijke vrouwen, geschetst als voorbeelden van godsvrucht en liefdadigheid, P.N. van Kampen, vrij bewerkt naar het Engels door C.S. Adama van Scheltema, hoofdstuk 31: 'Elisabeth Fry: Hare jeugd en eerste godsdienstige gevoelens'. Ik heb nog nergens een geboortedatum van Catherine Bell vermeld gezien.
11. Zie J. J. Gurney, Notes on a visit made to some of the prisons in Scotland and the north of England, in company with Elizabeth Fry, 1819; Elizabeth Fry en Joseph John Gurney, Report addressed to the Marquess Wellesley, Lord Lieutenant of Ireland, respecting their late visit to that country, 1827; Elizabeth Fry's journeys on the continent 1840-1841, from a diary kept by her niece Elizabeth Gurney, red. Brimley Johnson, John Lane The Bodley Head Ltd., 1931.
12. Zie Memoir of the life of Elizabeth Fry, with extracts from her journal and letters, edited by two of her daughters, 1847, twee delen, hierna aangeduid als Memoir I of II; Susannah Corder, Life of Elizabeth Fry, Compiled from her journal, as edited by her daughters, and from various other sources, 1853; John Kent, Elizabeth Fry, B.T. Batsford Ltd 1962 en June Rose, Elizabeth Fry, MacMillan London 1980.
13. Dit gebruik is dan ook afgeschaft omdat het teveel leek op de gewoonten in andere kerken en daardoor misverstanden veroorzaakte, aldus Whitney.
14. Mirjam de Baar, "Let your women keep silence in the churches", How women in the Dutch Reformed Church evaded Paul's admonition, 1650-1700 in: W.J. Sheils and Diana Wood ed., *Women in the Church*, Basil Blackwell 1990, p. 389-401. Overigens was sekse-gelijkheid ook bij de Quakers niet onomstreden, met name niet waar het ging om meer bestuurlijk-politieke zaken. Zie H. Larry Ingle, A Quaker woman on women's roles, Mary Penington to Friends, 1678, *Signs, Journal of Women in culture and society* jrg. 16, 1991, nr. 3, p. 587-596.
15. Over den oorsprong en de gevoelens van de Vrienden- of Kwakergemeente en Over de godsdienstinrigting en de zeden der Vrienden- of Kwakergemeente, Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand deel 2, 1823, p. 237-252 en p. 253-265; Memoir I, p. 25-32; Margaret Hope Bacon, Mothers of Feminism, The story of Quaker women in America, Harper & Row 1986; Gerda Lerner, The creation of feminist consciousness, Oxford University Press 1992, p. 100-101; Hans-Jan Kuipers, De wereld als werkplaats, Over de vorming van Kees Boeke en Beatrice Cadbury, Stichting IISG Beheer 1992, p. 107-118.
16. Geciteerd bij Whitney, Elizabeth Fry, p. 19-20; zie ook p. 35.
17. Whitney, Elizabeth Fry, p. 33-63, 69, 70-73; Memoir I, p. 33-86. De bekering is een belangrijk onderdeel van haar levensverhaal, omdat het bijdraagt aan haar imago als heilige.

18. Whitney, Elizabeth Fry, p. 162.
19. De Memoir staat vol met voorbeelden. Fry is op een breder terrein werkzaam geweest dan dat van het gevangeniswezen. Zo heeft ze in 1840 het genootschap van Nursing Sisters opgericht, waar Florence Nightingale haar eerste opleiding ontving en heeft ze gestreden voor de afschaffing van de slavernij. Ik beperk me hier evenwel tot haar activiteiten ten behoeve van de vrouwelijke gevangenen.
20. Zie Memoir I, p. 257-258; Whitney, Elizabeth Fry, p. 190-196.
21. Het gebouw in Gouda was oud, ongeschikt voor deze functie en vooral veel te klein. Volgens het Spaanse parlamentslid Ramon de la Sagra verwekten de in Gouda "opgenomen vrouwen op verre na niet die bezorgdheid (...), welke men voor de mannen betoont, (...)". Zie zijn Reis door Nederland en België, 1839 p. 311 deel I. Mollet schreef in 1840: "Cette prison, pour ce qui concerne le local, est sans contredit l'une des plus mauvaises des Pays-Bas." J.E. Mollet, Rapport fait au Comité de direction de la Société néerlandaise pour l'amélioration morale des prisonniers, au sujet de la visite qu'on faite dans ce pays William Allen de Stoke Newington, Elisabeth Fry et Samuel Gurney d' Upton près de Londres, membres honoraires de la dite société, C.A. Spin 1840, p. 12. Zie ook A.A. Stuart, De strafgevangenis te Woerden, 1865, p. 3-4; Van Bemmelen, Van zedelijke verbetering, p. 88 en 91.
22. Zedner, Women, crime, and custody, p. 82; voor Nederlandse voorbeelden zie Romke van der Heide, De zorg om vrouwelijke gevangenen in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw, doctoraalscriptie geschiedenis, RUL 1995, voorlopige titel.
23. Zie Whitney, Elizabeth Fry, p. 180-206; Van Bemmelen, Van zedelijke verbetering, p. 37-38.
24. Voor zover ik weet is het eerste 'verslag' hiervan dat van haar zwager T. Fowell Buxton, *Sketch of the origin and results of the Ladies' Prison Association*, dat is opgenomen in zijn *An Enquiry whether crime and misery are produced or prevented by our present system of prison discipline*, zesde druk, 1818, p. 126-152. Dit werk was zo invloedrijk dat Buxton nog in hetzelfde jaar in het Lagerhuis gekozen werd, waarin hij tot 1837 een zetel had. Hij speelde daar een hoofdrol in de strijd voor de afschaffing van de slavernij in de Engelse koloniën en tegen de doodstraf (die werd niet afgeschaft, maar wel werd het aantal vergripen waar in Engeland en Ierland de doodstraf op stond verminderd van 223 (!) naar 3 of 4). Zie *Brief memoirs of Thomas Fowell Buxton and Elizabeth Fry* 1845.
25. Whitney, Elizabeth Fry, p. 210, waar ze 'reform' zelf tussen aanhalingstekens zet.
26. Whitney, Elizabeth Fry, p. 209-212; Memoir I, p. 256 en 259-260.
27. Whitney, Elizabeth Fry, p. 213; Fry, *Observations*, p. 27-28. Een Nederlands voorbeeld in Van Bemmelen, Van zedelijke verbetering, p. 21. Zie ook Patricia O'Brien, *The Promise of Punishment, Prisons in Nineteenth-Century France* Princeton University Press 1982, p. 204-209.
28. Memoir I, p. 262; zie ook de interessante passage hierover bij Buxton, *Enquiry*, p. 132-133.
29. Whitney, Elizabeth Fry, p. 215. Het formele doel van de Association wordt omschreven in Memoir I, p. 266.
30. Frys werkwijze lijkt dus in belangrijke mate te zijn beïnvloed door haar Quaker-principes, zowel in haar individuele bejegening van de vrouwelijke gevangenen (daar kom ik nog op terug) als in de wijze van besluitvorming, die lijkt op de manier waarop de Quakers zelf beslissingen namen. Zie Kuipers, *De wereld als werkplaats*, p. 114. Ook in haar *Observations* benadrukte Fry dat de gevangenen hun "deliberate and voluntary assent" aan de regels moesten geven (aldaar, p. 17).
31. Voor de regels van Fry zie: Buxton, *Enquiry*, p. 139-140; Christelijk Maandschrift 1822, p. 474-477; Memoir I, p. 269-270; Fry, *Observations*, p. 18-20; Naber, *Wegbereidsters* 1909 p. 37-38 (niet in de tweede druk); Whitney, Elizabeth Fry, p. 217-218; Kent, Elizabeth Fry, p. 69-70.
32. In eerste instantie werd het in bredere kring bekend gemaakt door Robert Owen, die haar werk in augustus 1817 in een ingezonden brief in de Engelse kranten noemde, zie Memoir I, p. 286.
33. Zij was daarmee de eerste vrouw met uitzondering van een koningin die door de regering officieel gevraagd werd om advies met betrekking tot een zaak van algemeen belang, aldus Whitney, Elizabeth Fry, p. 226. In juni 1818 werd haar werk in het Hogerhuis genoemd en geprezen, zie Memoir I, p. 324-325. Fry streefde er bewust naar dat haar hervormingen werden overgenomen door de staat, zodat hun voortbestaan niet afhankelijk was van het welzijn van enkele mensen, zie Memoir I, p. 401.
34. Fry pleitte bij de parlementaire commissie onder meer voor het instellen van vrouwelijke cipiers en een aparte gevangenis voor vrouwen, zie Memoir I, p. 292-300. De vrouwelijke gevangenen mochten een deel van de opbrengst van hun werk houden.
35. Niet alleen in de al genoemde *Observations*, ook in haar *Sketch of the origin and results of Ladies' Prison Associations, with hints for the formation of local associations* uit 1832 en haar *Hints on the advantages and the duties of ladies' committees who visit prisons* uit 1840.
36. Fry, *Observations*, p. 8.
37. De vrouwen van het dames-comité bepaalden de classificering van de gevangenen en de veranderingen daarin, op basis van hun contacten met en observatie van de gevangenen. In elke hogere klasse kreeg men lichter werk te doen. Het gedrag van iedere gevangene werd in een klasse-boek geregistreerd.
38. Fry, *Observations*, onder meer op p. 30.
39. Het gaat om Peel's Goal Act van 1823 (4 Geo. IV, c 64); zie Fry, *Observations*, p. 28-29 en Zedner, *Women, crime, and custody*, p. 120.

40. Zie Memoir I, p. 318-322 en p. 440-452; A.H. van der Hoeve, *Gedenkwaardigheden uit het leven van Elisabeth Fry*, 1851, p. 84-100; Zedner, *Women, crime, and custody*, p. 175. Fry hield zich ook bezig met de opvang van de vrouwelijke gevangenen bij aankomst in New South Wales.
41. Fry, *Observations*, p. 25; Van der Hoeve, *Gedenkwaardigheden*, p. 71-81.
42. Kent, *Elizabeth Fry*, p. 88.
43. Ze verdedigt zich in de *Observations* tegen deze aantijging, p. 42.
44. Zie *Memoir II*, p. 286-287 en p. 308-313; Fry, *Observations*, p. 24. Naast het Pennsylvanische was er een tweede nieuw en veelbesproken gevangenisstelsel, het model van Auburn. Hierin werkten de gevangenen overdag samen, maar moesten voortdurend zwijgen. Fry vond ook dat niet juist, noch effectief voor hun morele verbetering.
45. Fry gaat in haar *Observations* (p. 70-73) vrij uitvoerig in op de bezwaren tegen de dames-comité's; zie ook Zedner, *Women, crime, and custody*, p. 118-119.
46. Van der Hoeve, *Gedenkwaardigheden*, p. 157 en 181; Zedner, *Women, crime and custody*, p. 113 en 149.
47. Zie Buxton, *Enquiry*, p. 133, 136 en 149. Er werd in termen van 'bewijs' over haar werk gesproken in het Engelse Hogerhuis in 1818 (Zie Van der Hoeve, *Gedenkwaardigheden*, p. 83), in het Christelijk Maandschrift 1822, p. 307; door Fry zelf, Warnsinck (mede-oprichter van het NGZVG) en anderen. Zie Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony en Mathilda Joslyn Gage, *History of Woman Suffrage*, 1881, p. 479.
48. Fry had tevens een zeer grote invloed op de behandeling van vrouwelijke gevangenen in de Verenigde Staten. Estelle Freedman beschouwt haar als de grondlegster van de 'women's prison reform movement' aldaar, zie haar *Their sisters' keepers, Women's prison reform in America, 1830-1930*, The University of Michigan Press 1984, hoofdstuk 2: "The helping hand": The origins and ideas of women's prison reform, 1840-1900.
49. J.S. Mollet, 'Overzicht van het verrigte, ter verbetering van gevangenen en gevangenen, in Engeland; tweede stuk. Britsch Genootschap tot verbetering van misdadige vrouwen', *Liefde en Hoop* deel 2 1828 p. 231-256 aldaar p. 245; Naber, *Wegbereidsters* 1928, p. 44; Whitney, *Elizabeth Fry*, p. 251-256; Kent, *Elizabeth Fry*, p. 91-101.
50. Deze uitdrukking wordt gebruikt in *Elizabeth Fry's journeys on the continent*, p. xiii.
51. John Howard, *The state of the prisons*, herdruk, Professional Books 1977. Franke geeft vernietigend commentaar op Howards lof op Nederland, zie *Twee eeuwen gevangen*, p. 26-30; Van Bemmelen denkt dat Howard overdreef en dat de situatie in de Nederlandse gevangenen sindsdien flink verslechterde, zie *Van zedelijke verbetering*, p. 18-20.
52. W.H. Suringar, *Redevoering over John Howard*, 1821. Suringar is lid van het Hoofdbestuur van het Nut geweest. Zijn grootvader had Howard in Leeuwarden ontvangen. Ik heb de indruk dat dit mede een rol heeft gespeeld in Suringars behoefte om Howards rol in de voorgeschiedenis van het Genootschap te benadrukken. IJdelheid was hem niet vreemd. Zie Van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering*, p. 6 en 9.
53. Er werd al in 1820 vanuit Amsterdam bij Fry om inlichtingen gevraagd omtrent haar werk, vermoedelijk door Mollet, maar dat heb ik nog niet kunnen vaststellen. Zie *Memoir I*, p. 390; Van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering*, p. 38-40. Elisabeth Fry. Een treffend voorbeeld van het vermogen der godsvrucht, *Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand* deel I 1822 p. 292-307, 405-414 en 468-477 (er werd geen auteur vermeld, volgens Van Bemmelen was dat de "Eerw. l'Ange, fransch predikant" te Amsterdam).
54. Van Bemmelen schreef over Mollet: "In 1823 reeds vrij bejaard, heeft hij toch nog twintig jaar lang het secretariaat voor Buitenlandsche correspondentie waargenomen, en door zijn betrekkingen met de 'Society of friends', en Elisabeth Fry, grooten invloed in het Genootschap gehad." *Van zedelijke verbetering*, p. 46.
55. Aldaar, p. 8.
56. Een vergelijkbare conclusie trekt Van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering*, p. 35: "Ook al vindt men bij Howard alle elementen er voor aanwezig, toch geloof ik dat men de gedachte zelf der zedelijke verbetering elders moet zoeken."
57. Letterlijk zo geformuleerd door W.H. Warnsinck in *Welke soort van verbetering bedoelt het Genootschap: tot zedelijke verbetering der gevangenen?*, *Liefde en Hoop* deel 2 1828, p. 105-113, aldaar p. 110. Zie over de godsdienstige neigingen van de drie oprichters, Van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering*, p. 9. Van der Hoeve citeert Fry over de betekenis van de godsdienst in *Gedenkwaardigheden*, p. 184. Zie ook *Esquisse de la vie d'Elisabeth Fry*, traduite de l'anglais par J.E. Mollet, 1845, p. 11.
58. Rijksarchief in Noord-Brabant, Algemene Reclasseringsvereniging en voorgangers 1823-1986 (hierna RANB, ARV 1823-1986) inv. nr. 1.
59. Deze bevinden zich in de bibliotheek van het NGZVG, die nu is opgenomen in de Universiteitsbibliotheek van de UvA (UBA).
60. J.S. Mollet, *Elisabeth Fry*, *Liefde en Hoop* deel 2 (1828) p. 129-161.
61. De vraag is in hoeverre dit vanuit het NGZVG, dat een compleet mannenbolwerk was, ook inderdaad gestimuleerd werd. Daar weet men de problemen aan de "schroomvallige kieschheid onzer Nederlandsche Vrouwen, in het opvatten eener gewis moeilijke taak", aldus het Jaarverslag over 1840, p. 7.
62. Geciteerd bij Naber, *Wegbereidsters* 1928 p. 52. Overigens geeft Naber weliswaar veel belangrijke informatie, maar zijn niet alle feiten m.b.t. Fry en Van Meerten-Schilperoot juist.

63. In het artikel over Fry in het Christelijk Maandschrift uit 1822 wordt melding gemaakt van een vrouw in Gelderland die met het bezoeken van gevangenen was begonnen, zonder enige nadere aanduiding. Pas met ingang van 1838 werd de gevangenis in Gouda uitsluitend een vrouwengevangenis. Dit gebeurde n.a.v. het K.B. van 10 november 1837, no. 25, dat seksseparatie in het hele gevangeniswezen verordonneerde. Het Genootschap had veelvuldig op die seksseparatie aangedrongen, zie Jaarverslag NGZVG 1837, p. 16-17; idem 1838 p. 34.
64. A.B. Schilperoort, hoofdstuk 35 in Kavanagh, Christelijke vrouwen, p. 279-288.
65. Hij is in vertaling bewaard in het archief van het NGZVG (RANB, ARV 1823-1986, inv.nr. 34) en wordt grotendeels geciteerd in het jaarverslag van het NGZVG over 1833. Tijdens de jaarvergadering van 1833 las Mollet de brief voor, om zo het voorstel voor het opnemen van 'vrouwenverenigen' in het Genootschap te ondersteunen. Dit voorstel was gedaan n.a.v. het werk in Gouda. De vergadering besloot de Goudse vrouwen bij wijze van "proefneming" te accepteren. De la Sagra verwees instemmend naar Frys brief in zijn Reis door Nederland en België, deel I, p. 310.
66. RANB, ARV 1823-1986, inv.nr. 1, jaarverslag 1838 en 1845 (Frys sterftejaar).
67. Het gevangeniswezen viel toen onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken, niet onder Justitie.
68. Mollet, Rapport, p. 13-14. Naderhand schreven de drie bezoekers - Fry, Allen en Gurney - nog gezamenlijk een brief aan De Kock, aldus Mollet, Rapport, p. 28; Van der Hoeve, Gedenkwaardigheden, p. 256-261.
69. Notulen Hoofdbestuur 28 augustus 1840, RANB, ARV 1823-1986, inv. nr. 7, alwaar men ook meer informatie over de Zwolse Vereeniging kan vinden. Zie voor de Vrouwenvereniging in Amsterdam Mollet, Rapport, p. 20-21.
70. Overigens werd in 1840 ook nog een toespraak van Fry in de reeks Kleine Geschriften van het Genootschap gepubliceerd.
71. Collectie Suringar Cb8a (UBA). Zie voor de invloed van Fry op Van Meerten-Schilperoort ook H.P. Hogeweg-de Haart, Anna Barbara van Meerten-Schilperoort, 1956, p. 18-22. Zij vermeldt dat Fry in 1840 aan Van Meerten-Schilperoort een exemplaar gaf van Texts for every day of the year, selected by Elizabeth Fry dat niet meer te vinden is. Dit boekje met een Bijbelspreuk voor iedere dag, met een handgeschreven opdracht van Fry aan Van Meerten-Schilperoort, is inmiddels teruggevonden en in te zien in het Gemeentearchief van Gouda.
72. Volgens Mollet hadden de meeste Colleges van Regenten, m.u.v. die in Zwolle, er bezwaar tegen dames toe te laten tot de gevangenen. Zie Rapport, p. 29.
73. Dit tweede bezoek staat vrijwel nergens in de Nederlandse literatuur vermeld. Ik ga hier niet in op Frys contacten in de Réveil-beweging, maar vermeld slechts dat ook Heldring bij zijn werk voor vrouwelijke ex-gevangenen was beïnvloed door Fry. Zie A. van der Hoeven, Otto Gerhard Heldring, H.J. Paris 1942, p. 159 en Dr. M. Elisabeth Kluit, Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865, H.J. Paris 1970; idem, Nader over het Réveil, vijf schetsen, J.H. Kok 1977.
74. Jaarverslag NGZVG 1841, 9 en 16. In de notulen van het Hoofdbestuur d.d. 26 augustus 1841 staat dat er brieven zijn binnengekomen van de twee ministers in reactie op Frys memorie en dat Mollet van dit tweede bezoek een schriftelijk verslag heeft gemaakt. Tijdens het bezoek in 1841 was Fry ook twee dagen te gast bij Suringar; zie UBA, Collectie Suringar, inv.nr. Ca 1 a: 2 en Elizabeth Fry's journeys on the continent.
75. Informatie over de vrouwen-verenigingen vindt men in de jaarverslagen van het NGZVG, de reglementswijziging in Jaarverslag NGZVG 1841, p. 5.
76. Ons Streven jrg. 8, 4 april 1877, p. 58-59; J.W.A. Wiersma-Frackers, iets over de bevolking onzer strafgevangenis van vrouwen, Ons Streven jrg. 9, 1878, nr. 4-6 (met dank aan Vilan van de Loo).
77. Marie Jungius, Over de onbegrensdeheid van ons meegevoel, 1900, p. 23.
78. Met uitzondering van het werk van Wagnitz uit 1787 dateren alle door Van Bemmelen genoemde publikaties over zedelijke verbetering van gevangenen van ná Frys werk in Newgate en de publikatie hierover van Buxton in 1818 (Van zedelijke verbetering, 35-38). Fry publiceerde een ontwerp voor een vrouwengevangenis die in de jaren twintig in Lancaster werd gebouwd. Dit ontwerp was gebaseerd op het model van het panopticon, zodat een constant toezicht op de gevangenen door de matrone mogelijk was. Zie Fry, Observations 33; Foucault, Discipline, toezicht en straf en illustratie 2 bij dit artikel. Haar internationale invloed wordt samengevat in Esquisse de la vie d'Elizabeth Fry, p. 10.
79. Er waren in 'haar' gevangenis dan ook ruimtes voor de gemeenschappelijke arbeid overdag en cellen voor 1, 2 of 3 gevangenen. Ook hadden de gevangenen overdag altijd toegang tot de 'airing ground'.
80. W.H. Suringar, Gedachten over de eenzame opsluiting, 1842. Overigens bestonden er ook grote verschillen tussen de twee, waar ik hier nu niet verder op inga. Suringar bewonderde Fry zeer, zie onder meer Elizabeth Fry's journeys on the continent, p. 35.
81. Van Bemmelen, Van zedelijke verbetering, p. 124.
82. Met dank aan Dineke Stam.